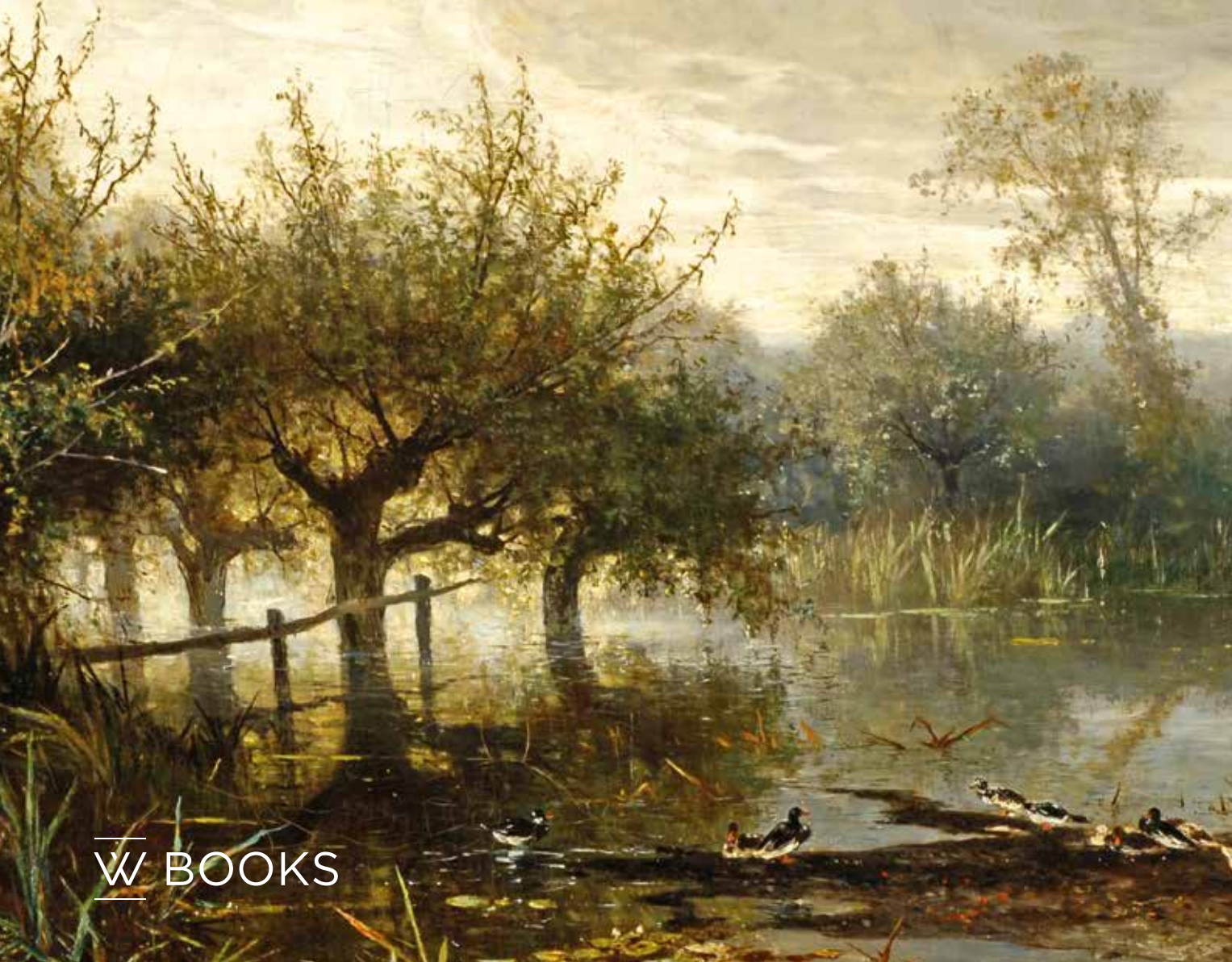

de schilders van de
Veluwezoom

W BOOKS

Frank D. ...

de schilders van de
Veluwezoom

Voorwoord 7

Inleiding 9

HET LANDSCHAP EN DE ZES DORPEN VAN DE VELUWEZOOM 9

DEEL 1

De Veluwezoom
ontdekt 1840-1890 18

OOSTERBEEK ROND 1840 18

DE VELUWEZOOM WORDT MEER ONTSLOTEN 41

KUNSTENARESSEN IN OOSTERBEEK 118

DEEL 2

Blijvende bewondering,
een nieuwe generatie
kunstenaars 1900-1940 146

DE KUNSTENAARSKOLONIE RENKUM-HEELSUM 146

INDEX PERSONEN 232 LITERATUURLIJST 236 COLOFON 239

detail afb. pag. 165, p. 2 detail afb. pag. 90

Herman Romijn, *Het landhuis De Hemelsche Berg te Oosterbeek*, 1940, olieverf op doek, 50 x 65 cm, particuliere collectie Oosterbeek

inleiding

HET LANDSCHAP EN DE ZES DORPEN VAN DE VELUWEZOOM

ONTSTAAN VAN HET LANDSCHAP

‘Het wandelpad loopt al hooger en hooger, en geeft, wanneer men zich dan van tijd tot tijd rugwaarts wendt, de allerbevaligste uitzigten, op het, over de tegenoverliggende heuvels, verspreide dorpen en langs de geheele keten van hoogten tot Arnhem toe,’ schrijft Isaac Nijhoff in zijn *Wandelingen in de omstreken van de stad Arnhem* (1828) wanneer hij de stuwwal bij Oosterbeek (de Westerbouwing) beklimt.

Het welhaast on-Nederlandse landschap van het Veluwemassief en de Zuidelijke Veluwezoom met zijn heuvels en dalen is gevormd in de voorlaatste ijstijd (het Saalien) en de laatste ijstijd (het Weichselien). Tijdens het Saalien, zo’n 370.000 tot 130.000 jaar geleden, stuwt het Scandinavische landijs bevroren aardschollen opzij en over elkaar heen, waardoor de stuwwallen van de Veluwezoom, het Rijk van Nijmegen en Montferland ontstaan.

De stuwwal van de Veluwezoom begint grofweg bij Heelsum bij de Noordberg en loopt langs Doorwerth (de Duno), noordelijk van Arnhem en Rheden en komt daar uit op de grote stuwwal van de oostelijke Veluwe. Tijdens het Weichselien, de laatste ijstijd die ongeveer 120.000 tot 15.000 jaar geleden plaatsvindt, trekt het landijs zich terug. Door de permanent bevroren ondergrond kan het in de zomer en lente gevormde smeltwater (en neerslag) niet gelijkmatig in de ondergrond wegzakken. Het gevolg is dat er geulen en erosiedalen in de bevroren ondergrond ontstaan. Een voorbeeld van zo’n erosiedal is het Zweiersdal midden in Oosterbeek. Tijdens deze periode ontstaan ook de Renkumse en Heelsumse beekdalen.

OOSTERBEEK

Het dorp Oosterbeek ontstaat onderaan de stuwwal aan de rand van de uiterwaarden van de Rijn. De eerste aantoonbare aanwijzingen voor bebouwing en bewoning in het gebied stammen uit de tiende eeuw. Rond de uit tufsteen opgetrokken zaalkerk aan de huidige Benedendorpsweg ontstaat de oudste kern van het dorp, dat zich in de loop der eeuwen verder ontwikkelt en als het benedendorp bekend staat.

Het dorp dat eeuwenlang goeddeels in het benedendorp is gesitueerd, verplaatst zich langzaam maar zeker naar het noorden de stuwwal op. Aan het einde van de achttiende eeuw wordt halverwege de stuwwal een weg naar Utrecht omgevormd tot een brede allee. Deze Utrechtseweg is dan één van de hoofdwegen van Nederland en wordt daarom in 1820 van klinkers voorzien.

In de tweede helft van de negentiende eeuw ontdekken notabelen uit Arnhem en uit het westen van het land de weldadige rust en het natuurschoon van de streek en laten landgoederen aanleggen en buitenplaatsen bouwen, waaronder De Hemelsche Berg, De Pietersberg, De Oorsprong en Bato’swijk. Bekende landgoedeigenaren zijn Johannes Kneppelhout, die het landgoed De Hemelsche Berg bewoont en Christiaan van Eeghen van De Pietersberg. Kneppelhout ontwikkelt zich tot een belangrijk mecenas voor de kunstenaars, onder wie de kunstschilder Gerard Bilders en de violist Jan de Graan, voor wie hij de Concertzaal in het Benedendorp laat bouwen.

Deze bebouwing met villa’s en landhuizen van hun eerst zo geliefde dorp met de uitgestrekte heidevelden,

JOHANNES WARNARDUS BILDERS (1811-1890)

Jacobus Pelgrom is echter niet de enige kunstenaar die zich begin jaren veertig in Oosterbeek echt vestigt. Vanuit Utrecht komt leeftijdgenoot Johannes Warnardus Bilders (1811-1890). Eerst als bezoeker in de nazomer van 1841. Hij vindt het gebied weergaloos mooi. In Utrecht, waar vooral genretaferelen en stadsgezichten worden geschilderd, liep hij vast met zijn landschapskunst. Midden in de gevarieerde natuur rond Oosterbeek krijgt zijn kunst een nieuwe impuls. Volgens eigen zeggen moet hij weer helemaal opnieuw beginnen met zijn kunst en met de natuur als voorbeeld om zich heen. Zijn leven lang blijft hij dwepen met de natuur waar je niet zomaar doorheen kan lopen. Je moet de natuur ondergaan, bestuderen, zien dat die elke keer door licht, schaduw of jaargetijde anders is en anders op je gemoed werkt. Bilders is zo enthousiast over de Veluwezoom dat hij het jaar daarop vertrekt uit de Domstad en zich met zijn gezin vestigt in Oosterbeek. Daar betrekken zij aan de Benedendorpsweg het kleine boerderijtje Reyershoeve op het landgoed De Hemelsche Berg. Bilders kreeg in Utrecht alleen tekenlessen en het schilderen met olieverf leert hij zich min of meer zelf aan. Het gaat hem niet gemakkelijk af. Hij heeft grote moeite om een eigen stijl te vinden en een tijd lang lijkt hij zijn voorbeeld te vinden in de manier waarop de veel jongere, eveneens

Johannes Warnardus Bilders, *Landschap bij de Oortberg*, olieverf op paneel, 26 x 32,5 cm, collectie Museum Veluwezoom

CORSTIAAN HENDRIKUS DE SWART (1818-1897)

De Arnhemse kleermakerszoon Corstiaan de Swart is een van de eerste leerlingen van Frederik Hendrik Hendriks. Daarnaast krijgt hij zijn opleiding bij het genootschap Kunstoefening in de Gelderse hoofdstad. Hij is een talentvolle leerling en wordt er na zijn opleiding in 1839 aangenomen als docent. Tot 1860 blijft hij aan het genootschap verbonden. Het docentschap zorgt ervoor dat hij zich kan bewegen tussen de Arnhemse culturele elite. Hij is mede-oprichter en eerste voorzitter van de kunstenaarsvereniging Artibus Sacrum en zit in de organiserende comités van tentoonstellingen. Inmiddels is hij getrouwd met Elisabeth Yntema, de dochter van een gefortuneerde Amsterdamse boekhandelaar die zich rond 1840 in de villa Rijnheuvel nabij de Arnhemse buitensociëteit had gevestigd. Dankzij zijn huwelijk kan De Swart zich Huize Mariaburg aan de Amsterdamseweg veroorloven, evenals Rijnheuvel gelegen in Arnhem aan de kant van Oosterbeek. Toch zou hij zijn inspiratie niet vaak in Oosterbeek vinden. De Swart specialiseert zich in het schilderen van Duitse Rijngezichten en berglandschappen.

Corstiaan de Swart, *Villa Rijnheuvel*, olieverf op paneel, 55 x 42 cm, collectie kunsthandel Pygmalion, Maarssen

DE VELUWEZOOM WORDT MEER ONTSLOTEN

Vanaf de jaren twintig van de negentiende eeuw zijn de verbindingen van het westen van Nederland naar Arnhem en Oosterbeek aanzienlijk verbeterd. In 1826 voert de stoombootlijn vanaf Rotterdam naar Duitsland ook via de Rijn. Daarvoor was de gebruikelijke route via de Waal langs Nijmegen en Beek. Een vaste stopplek is nu ook het eeuwenoude veer bij Driel. Veel kunstenaars, al dan niet op weg naar Duitsland, stappen nu ook hier uit en wandelen naar Oosterbeek. Op de stuwwal ligt de in de achttiende eeuw aangelegde weg van Utrecht naar Arnhem. De weg is een van de

hoofdwegen in Nederland en wordt in 1820 bestraat met klinkers, zodat de weg beter en meer comfortabel te berijden is per koets.

Vanaf 14 mei 1845 is de Veluwezoom ook per spoor bereikbaar, want dan wordt de lijn Utrecht-Arnhem van de Nederlandsche Rhijnspoorweg Maatschappij geopend. Lange tijd heeft Oosterbeek geen station, maar bij Wolfheze is een halte.

Elias Pieter van Bommel, *Wachtende reizigers bij het Drielse Veer met op de achtergrond een stoomboot*, olieverf op paneel, 25,5 x 36 cm, v/h collectie Art Dumay, Nuenen

< **Johannes Warnardus Bilders**, *De Oorsprong in Wolfheze*, olieverf op doek, 96 x 78 cm, collectie B.C. Koekkoek-Haus, Kleef, bruikleen Freundeskreis Museum Kurhaus und B.C. Koekkoek-Haus Kleve e.V., foto Klaus Oberschilp

Johannes Warnardus Bilders, *Knotwilgen in drassig landschap*, 1867, olieverf op doek, 68 x 138 cm, collectie Museum Veluwezoom

> **Hendrik Dirk Kruseman van Elten**, *Gelders landschap*, ca. 1855, olieverf op doek, 90 x 79 cm, Kunstcollectie van het Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Haarlem

**ANTON MAUVE
(1838-1888)**

In de zomer van 1858 gaat Anton Mauve begeleid door zijn vriend Gabriël naar Oosterbeek. Gabriël introduceert hem bij de familie Bilders en Mauve raakt al vrij snel goed bevriend met Gerard Bilders. Ook op artistiek gebied lijken zij het goed met elkaar te kunnen vinden. Hun werken zijn zeer aan elkaar verwant. Niet alleen de onderwerpen maar ook het kleurgebruik en de stemming die uit de landschappen spreken komen

overeen. Belangrijk voor Mauve is ook zijn vriendschap met Willem Maris, die hij als jonge knaap leert kennen. Maris heeft een lossere manier van werken, die voor Mauve een openbaring is. Regelmatig maken de twee in de jaren zestig plannen om in Oosterbeek te schilderen. In opgetogen brieven van Mauve aan Maris druipt het plezier dat zij daar in de omgeving hebben af. 'Oosterbeek, man daar [gaan] we na toe hoor! 't Is het eenige mooye land dat ik ken, er is van alles voor allen,' schrijft Mauve aan hem in januari 1866.

< **Anton Mauve**, *Koeien aan een poel te Oosterbeek*, olieverf op doek, 70 x 95,5 cm, collectie Museum Arnhem

Anton Mauve, *Man met ossenkar op de heide*, olieverf op doek, 70 x 110 cm, collectie Studio 2000, Blaricum

Maria Vos, *Landschap met twee berken*, olieverf op doek, 34 x 42,5 cm, collectie Museum Veluwezoom

Maria Vos, *Gezicht vanaf het Duno-plateau*, olieverf op paneel, 23 x 30 cm, collectie Museum Veluwezoom

index

INDEX VAN PERSONEN

- Abrahams, Anna Adelaïde ('Anna')
(1849-1930) 128
- Akkeringa, Johannes Evert Hendrik (1861-1942) 210
- Alma Tadema, Lourens (1836-1912)
131
- Andriessen, Christiaan (1775-1846)
120
- Arps, Bernardus (1865-1938) 211
- Bastert, Syvert Nicolaas ('Nicolaas')
(1854-1939) 133
- Baukema, Sieger Jan (1852-1936)
146, 148, 186, 187
- Becher, Gebr. 33
- Berendsen, Hendrik Marius
(‘Marius’) (1902-1980) 217
- Bieling, Herman Friedrich ('Herman') (1887-1964) 212, 213, 214, 215
- Bilders, Albertus Gerardus
(‘Gerard’) (1838-1865) 7, 9, 10, 60, 61, 63, 70, 75, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 107, 110
- Bilders, Johannes Warnardus
(1811-1890) 7, 23, 24, 25, 30, 50, 52, 60, 62, 64, 65, 66, 68, 78, 96, 100, 110, 127, 137, 139, 145, 155
- Bock, Théophile Emile Achille
(‘Théophile’) de (1851-1904) 7, 104, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 161, 180, 183, 186
- Boer, H. de 101, 106
- Boland, Johannes Arnoldus (1838-1922) 61
- Bosboom, Johannes (1817-1891) 18, 20, 136
- Bosse, Maria Philippina ('Marie')
Bilders-van (1837-1900) 136, 137, 138, 139
- Bruijn-van Lede, Paulina Johanna
Josephin ('Paulina') de
(1874-1969) 206
- Cool-van Oosten Slingeland,
Clasiena Johanna Geertruida
(‘To’) (1887-1975) 225
- Christ, Johannes Franciscus
(1790-1845) 18, 20
- Christ, Pieter Caspar (1822-1888) 18
- Cleerdin, Vincentius Franciscus
Leonardus Wilhelmus
(‘Vincent’) (1888-1946) 180
- Couwenberg, Abraham Johannes
(1806-1844) 42, 43, 44
- Couwenberg, Henricus Wilhelmus
(1814-1845) 42, 45
- Cremer, Jacobus Johannes ('Jacob')
(1827-1880) 27, 33, 34, 37, 38, 39
- Dankmeijer, Carel Bernardus
(‘Charles’) (1861-1923) 7, 148, 150, 161, 162
- Destrée, Johannes Josephus (1827-1888) 57, 58, 130
- Deventer, Jan Frederik ('Jan') van
(1822-1886) 48, 50, 54, 117
- Deventer, Willem Antonie ('Willem') van (1824-1893) 49
- Dijkman, Alida Sara (1876-1965) 173
- Eeden, Frederik Willem van
(1860-1932) 219
- Eeghen, Christiaan Pieter van
(1816-1889) 9, 55, 120
- Escher, Maurits Cornelis ('Mauk')
(1898-1972) 150
- Everdingen, Adrianus ('Adriaan')
van (1832-1912) 61, 62, 63
- Falise, Augustinus Franciscus
Henri ('August') (1875-1936) 149
- Ferwerda, Barend (1880-1958) 7, 149, 150, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180

colofon

UITGAVE

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com

TEKST

Ulbe Anema, Jeroen Kapelle en
Dick van Veelen

VORMGEVING

Miriam Schlick

Ulbe Anema houdt zich sinds 1975 intensief bezig met de geschiedenis van het dorp Wolfheze en de landschapschilders die hier hebben gewerkt. Over beide onderwerpen heeft hij veelvuldig gepubliceerd.

Jeroen Kapelle is kunsthistoricus en conservator bij het RKD-Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis in Den Haag. Hij is (mede-)auteur van publicaties op het gebied van negentiende-eeuwse en begin twintigste-eeuwse Nederlandse kunst.

Dick van Veelen is bestuurslid van de Stichting Museum Veluwezoom in de gemeente Renkum en schreef een aantal boeken over de kunstenaars die aan de Veluwezoom woonden en werkten.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, het zij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam
© c/o Pictoright Amsterdam 2019.

© 2019 WBOOKS / De auteurs

ISBN 978 94 625 8336 8
NUR 646

Dit boek is mede mogelijk gemaakt dankzij financiële bijdragen van:

Stichting Museum Veluwezoom
Stichting Vrienden van Museum Veluwezoom
Stichting Steunfonds Kruiswerk Gemeente Renkum
Stichting De Gijsselaar - Hintzenfonds
Derksen Veilingbedrijf
Notarishuis Arnhem

Ulbe Anema
M. Hintzen
De Gijsselaar-Hintzenfonds

Oosterbeek behoort tot een van de bekendste kunstenaarsdorpen in ons land. Vanaf 1840 wordt dit hét dorp waar kunstenaars zich voor korte of langere tijd vestigen om er buiten in de natuur te schilderen. Niet vreemd want de natuur in de omgeving is er zeer gevarieerd. Aan de Rijn liggen de groene uiterwaarden met koeien en daarnaast de dicht beboste stuwwallen met indrukwekkende vergezichten. In de omgeving zijn mooie landgoederen en in Wolfheze zijn geaccidenteerde heidevelden met beken en eeuwenoude bomen te vinden. De kunstenaarskolonie in Oosterbeek ontstaat met de komst van Johannes Warnardus Bilders en Frederik Hendrik Hendriks, wiens adressen al snel een vaste ontmoetingsplek worden voor kunstenaars. In de jaren vijftig en zestig arriveren jonge

kunstenaars op de Veluwezoom waaronder Gerard Bilders, Anton Mauve en de drie gebroeders Maris. Zij zoeken in navolging van de Schilders van Barbizon in Frankrijk naar een nieuwe manier van schilderen. Van een romantisch realistische stijl vinden zij al schilderend in de buitenlucht een stijl waarin een persoonlijk gevoel en de stemming van de natuur in losse toetsen wordt gevangen.

Een nieuwe impuls aan de schilderkunst op de Veluwezoom wordt gegeven door Théophile de Bock wanneer deze zich rond 1900 in het naburige Renkum vestigt. Hij richt de kunstvereniging Pictura Veluvensis op en stimuleert daarmee een hele nieuwe generatie landschapsschilders, die de gehele eerste helft van de twintigste eeuw zeer actief blijft.

